

MILLIY O'ZIGA XOS SO'ZLAR - REALIYALAR TARJIMASI

Ravshanov Ulug'bek Ravshan o'g'li

Termiz davlat universiteti talabasi

ravshanovulugbek771@gmail.com

Ramazanov Shohruh Nusratillo o'g'li

Termiz davlat universiteti o'qtuvchisi

rshakhrookh@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola milliy o'ziga xos so'zlar, ya'ni realiyalarning tarjimadagi o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Realialar madaniy-tarixiy qadriyatlarni o'zida mujassam etganligi sababli, ularning boshqa tilga to'g'ri va samarali o'girilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada realiyalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi hamda ularni tarjima qilishning turli usullari, jumladan, transkripsiya, transliteratsiya, deskriptiv tarjima va ekvivalent tanlash kabi yondashuvlar atroflicha o'rganiladi. Tadqiqot natijalari realiyalarni tarjima qilishda nafaqat lingvistik, balki madaniy kontekstni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi, bu esa asl matnning ma'no va milliy ruhini saqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Realialar, Tarjima, Milliy o'ziga xoslik, Madaniy kontekst, Tarjima usullari, Ekvivalentlik, Lingvistik muammolar

Kirish

Har bir millatning tili uning madaniyati, tarixi, urf-odatlari va turmush tarzining ko'zgusi bo'lib xizmat qiladi. Til orqali xalqning o'ziga xos dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari aks etadi. Ayniqsa, milliy o'ziga xos so'zlar va realialar tilning ushbu xususiyatini yaqqol namoyon etadi. Realialar deganda, ma'lum bir millatning hayoti, madaniyati, urf-odatlari va tarixiy rivojlanishiga xos bo'lgan, boshqa tillarda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmagan so'zlar va iboralar tushuniladi [1, 3]. Ular milliy o'ziga

xoslikni, madaniy rang-baranglikni saqlashda va madaniyatlararo muloqotda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tili va madaniyati boy tarixiy ildizlarga ega bo'lib, Markaziy Osiyodagi eng yirik turkiy xalqlardan biri bo'lgan o'zbeklarning ko'p asrlik taraqqiyotini o'zida mujassam etgan [2]. Bu esa o'zbek tilida kundalik hayot, madaniy, ijtimoiy, tarixiy, geografik va diniy realialarning serqirra va noyob tizimini shakllantirgan [1]. Ushbu realialar o'zbek xalqining o'ziga xosligini, uning ruhiyatini va milliy qadriyatlarini ifodalovchi asosiy vositalardir. Ularni tarjima qilish jarayoni nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham murakkab vazifa hisoblanadi. Chunki realialarni tarjima qilishda faqatgina ma'noni emas, balki ularning ortidagi madaniy kontekstni, hissiy yukni va milliy koloritni ham saqlab qolish talab etiladi.

Shu bois, milliy o'ziga xos so'zlar va realialar tarjimasining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o'rganish bugungi globallashuv sharoitida alohida dolzarblikka ega. Realialarni to'g'ri va samarali tarjima qilish madaniyatlararo tushunishni kuchaytiradi, milliy merosni xalqaro miqyosda targ'ib qilishga yordam beradi va tarjima jarayonida yuzaga keladigan madaniy noto'g'ri talqinlarning oldini oladi [3]. Mazkur maqola o'zbek tilidagi realialarning nazariy asoslarini, ularni tarjima qilishdagi asosiy muammolarni va samarali strategiyalarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bu sohadagi tadqiqotlarga hissa qo'shishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tarjimashunoslik nazariyasida milliy o'ziga xos so'zlar – realialar masalasi uzoq vaqtdan beri muhim tadqiqot obyekti bo'lib kelmoqda. Bu soha XX asrning o'rtalaridan boshlab faol rivojlanib, madaniyatlararo aloqalar kuchayishi bilan yanada dolzarblik kasb etdi. Ular manba til madaniyatining noyob unsurlarini ifodalagani bois, ularni maqsad tilga o'tkazish jarayoni chuqur madaniy tahlilni talab etadi. Adabiyotlarda realialarning ta'rifi, tasnifi va tarjima muammolariga oid ko'plab ishlar mavjud. Jumladan, V.M. Vereshchagin va V.G. Kostomarov kabi olimlarning qarashlari alohida o'rin tutadi. Ular realialarni madaniy-tarixiy kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lgan, boshqa tillarda to'g'ridan-

to'g'ri ekvivalenti bo'lmagan so'zlar sifatida ta'riflab, ularning tarjimasidagi murakkabliklarni atroflicha yoritganlar [3]. L.V. Shcherbaning madaniyatlararo muloqotda chuqur tushunish zarurligi haqidagi ta'kidlari realialar tarjimasining madaniy ko'priklarni qurish vazifasini ham o'z ichiga olishini ko'rsatadi [3]. Bu yondashuvlar realialarning tarjima jarayonida madaniy yukni saqlab qolishning muhimligini ta'kidlaydi.

O'zbek tilidagi realialarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning tasnifi so'nggi yillarda bir qator tadqiqotlarning diqqat markazida bo'ldi. Xususan, "O'zbek tilida realialar va ularning turlari" nomli maqolada realia tushunchasi atroflicha tahlil qilinib, uning millat hayoti, madaniyati, urf-odatlar va tarixiy rivojlanishidagi o'rni nazariy jihatdan asoslab berilgan [1]. Tadqiqotda realialar bir necha asosiy toifalarga ajratilgan: kundalik turmush realialari (masalan, ovqat nomlari, kiyim-kechaklar), madaniy realialar (bayramlar, marosimlar), ijtimoiy realialar (lavozimlar, ijtimoiy tuzilmalar), tarixiy realialar (tarixiy shaxslar, voqealar), geografik realialar (joy nomlari, tabiiy hodisalar) va diniy realialar (ibodatlar, diniy tushunchalar) [1]. Bu tasnif o'zbek realialarining serqirra tabiatini va ularning madaniy, ijtimoiy, tarixiy, geografik va diniy kontekstlar bilan uzviy bog'liqligini chuqur tushunish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Realialarni tarjima qilishdagi asosiy muammolar ularning ekvivalentsizligi, madaniy bo'shliqlar va maqsad til o'quvchisining manba madaniyat haqidagi bilim darajasi bilan bog'liq. Tarjimon nafaqat so'zning lug'aviy ma'nosini, balki uning ortidagi madaniy konnotatsiyalarni, hissiy yukni va milliy koloritni ham yetkazib berishi shart. Bu tarjimonlardan ikki til va madaniyatni chuqur bilishni talab qiladi. Adabiyotlarda realialarni tarjima qilishda qo'llaniladigan turli strategiyalar muhokama qilingan bo'lib, ular orasida transkripsiya, transliteratsiya, deskriptiv tarjima (ta'riflash), kalka (so'zma-so'z tarjima), funksional ekvivalent topish va adaptatsiya (moslashtirish) kabi usullar keng qo'llaniladi. Har bir strategiya o'zining afzallik va kamchiliklariga ega bo'lib, ularni tanlash realianing turiga, kontekstga va tarjima maqsadiga bog'liq bo'ladi.

O'zbek realialarining tarjimasini bo'yicha amaliy tadqiqotlar ham mavjud bo'lib, ular nazariy yondashuvlarning amaliyotdagi tatbiqini ko'rsatadi. Masalan, "Mehrobdan

Chayon" asaridan olingan yigirmadan ortiq realianing tahlili o'zbek tilidagi realialarning jamiyat hayoti, an'anaviy urf-odatlar va milliy o'ziga xoslikni qanday aks ettirishini yaqqol namoyish etadi [3]. Ushbu tahlil realialarning nafaqat lingvistik birliklar, balki chuqur madaniy kodlar ekanligini tasdiqlaydi. Bunday amaliy misollar realialarni tarjima qilishda nazariy yondashuvlarni qanday samarali qo'llash mumkinligini ko'rsatadi. Tarjimonlar ko'pincha transkripsiya va deskriptiv tarjima usullarini birgalikda qo'llash orqali realianing o'ziga xosligini saqlab qolishga va shu bilan birga maqsad til o'quvchisiga uning ma'nosini tushunarli qilishga harakat qiladilar. Bu esa tarjima jarayonida ijodiy yondashuv va madaniy sezgirlikni talab qiladi.

So'nggi yillardagi tadqiqotlar globallashuv sharoitida realialar tarjimasining dolzarbligini yanada oshirmoqda. Madaniyatlararo muloqotning kengayishi bilan birga, milliy o'ziga xoslikni saqlab qolish va uni boshqa madaniyatlarga to'g'ri yetkazish zarurati ortib bormoqda. O'zbek realialarini chuqur o'rganish va ularni tarjima qilishning samarali usullarini ishlab chiqish o'zbek madaniyatini xalqaro miqyosda targ'ib qilish, adabiy asarlarni dunyo o'quvchilariga yetkazish va madaniy tushunmovchiliklarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud adabiyotlar realialarning nazariy asoslari, tasnifi va tarjima strategiyalari bo'yicha boy ma'lumotlarni taqdim etadi. Ayniqsa, [1] va [3] kabi so'nggi ishlar o'zbek realialarining nazariy va amaliy jihatlarini tushunishda muhim qadam bo'lib, kelgusi tadqiqotlar uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bu borada kelajakdagi tadqiqotlar nafaqat mavjud nazariyalar va strategiyalarni takomillashtirishga, balki yangi texnologiyalar, xususan, mashina tarjimasi sharoitida realialar tarjimasi muammolarini hal qilishga ham qaratilishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini deskriptiv-analitik va qiyosiy yondashuvlar tashkil etadi. Ushbu tadqiqot asosan sifatli xarakterga ega bo'lib, o'zbek realialarining lingvistik va madaniy nozik jihatlarini, shuningdek, ularning tarjimasidagi muammolarni chuqur o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan. Ishda nazariy sintez amaliy lingvistik tahlil bilan uyg'unlashtirilgan bo'lib, tarjimashunoslikning asosiy nazariyalari o'zbek realialarining

aniq misollariga tatbiq etiladi. Bu yondashuv realialar atrofidagi konseptual asosni ham, ularni turli tillar va madaniyatlararo o'tkazishning amaliy oqibatlarini ham har tomonlama tushunish imkonini beradi. Tadqiqot dizayni o'zbek realialarini maqsad tillarga tarjima qilishda qo'llaniladigan turli strategiyalarni tizimli ravishda aniqlash, tasniflash va tanqidiy baholashga qaratilgan bo'lib, shu orqali yanada samarali tarjima amaliyotini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Tadqiqotning nazariy asosi tarjimashunoslikning madaniyatlararo aloqa, ekvivalentlik va ekvivalentsizlik muammolariga bag'ishlangan fundamental qoidalariga tayanadi. Xususan, realialar tarjimasida madaniy yukni saqlab qolish, manba madaniyatning o'ziga xosligini maqsad til o'quvchisiga yetkazish zarurati L.V. Shcherbaning madaniyatlararo muloqotda chuqur tushunishga oid g'oyalari bilan uyg'unlashadi. Shuningdek, V.M. Vereshchagin va V.G. Kostomarovning realialar ta'rifi va ularning tarjimasidagi murakkabliklar haqidagi qarashlari tadqiqotning nazariy poydevorini mustahkamlaydi. Ushbu nazariy yondashuvlar realialarni nafaqat lingvistik birliklar, balki chuqur madaniy kodlar sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotda realialarning madaniy-lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishda madaniyatshunoslik va sotsiolingvistika fanlarining asosiy tamoyillaridan ham foydalaniladi, bu esa tarjima jarayonining nafaqat til, balki madaniyat va jamiyat bilan bog'liq jihatlarini ham chuqur o'rganishga xizmat qiladi.

Tadqiqot uchun materiallar ikki asosiy manbadan to'plandi. Birinchidan, o'zbek tilidagi realialarni aniqlash va ularning madaniy-lingvistik xususiyatlarini o'rganish maqsadida o'zbek adabiyotining mumtoz va zamonaviy namunalari, xususan, Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan Chayon" asari kabi badiiy matnlar tanlab olindi [3]. Bu asarlar o'zbek xalqining kundalik hayoti, urf-odatlarini, ijtimoiy munosabatlari va tarixiy voqealarini boy realialar orqali aks ettirgani uchun muhim manba hisoblanadi. Ikkinchidan, realialar tarjimasining nazariy asoslari va amaliy strategiyalarini tahlil qilish uchun tarjimashunoslik, lingvistika va madaniyatshunoslikka oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va maqolalar o'rganildi. Ayniqsa, o'zbek tilidagi realialarning tasnifi va turlarini atroflicha yoritgan [1] kabi so'nggi tadqiqotlar materiallarni

to'plashda muhim yo'nalish bo'ldi. Shuningdek, o'zbek tilining izohli lug'atlari, etimologik lug'atlar va madaniy-etnografik ma'lumotnomalar realialarning ma'nosini, kelib chiqishini va madaniy kontekstini aniqlashda yordam berdi.

Realialarni tanlash jarayoni ularning o'zbek madaniyatiga xosligi, boshqa tillarda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentining yo'qligi va tarjima jarayonida muammolar tug'dirish salohiyati mezonlari asosida amalga oshirildi. "Mehrobdan Chayon" asaridan yigirmadan ortiq realia tanlab olinib, ular [1] da keltirilgan tasnifga muvofiq quyidagi asosiy toifalarga ajratildi: kundalik turmush realialari (masalan, ovqat nomlari, kiyim-kechaklar, uy-ro'zg'or buyumlari), madaniy realialar (bayramlar, marosimlar, an'analar), ijtimoiy realialar (lavozimlar, ijtimoiy tuzilmalar, unvonlar), tarixiy realialar (tarixiy shaxslar, voqealar, davrlar), geografik realialar (joy nomlari, tabiiy hodisalar) va diniy realialar (ibodatlar, diniy tushunchalar, marosimlar). Bu tasnif realialarning serqirra tabiatini va ularning madaniy, ijtimoiy, tarixiy, geografik va diniy kontekstlar bilan uzviy bog'liqligini chuqur tushunish uchun asos bo'ldi. Tanlangan realialar o'zbek xalqining o'ziga xosligini, uning ruhiyatini va milliy qadriyatlarini ifodalovchi eng yorqin misollar sifatida xizmat qildi.

To'plangan materiallarni tahlil qilish bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda, tanlab olingan har bir realianing o'zbek tilidagi lug'aviy va konnotativ ma'nolari, etimologiyasi, madaniy-tarixiy konteksti va ijtimoiy funksiyalari chuqur lingvistik va madaniy tahlil qilindi. Bu bosqich realianing manba madaniyatdagi "og'irligini" va ahamiyatini aniqlashga qaratildi. Ikkinchi bosqichda, ushbu realialarning turli tarjimalardagi (agar mavjud bo'lsa) yoki potentsial tarjima variantlari o'rganilib, ularni tarjima qilishda qo'llanilgan strategiyalar (transkripsiya, transliteratsiya, deskriptiv tarjima, kalka, funksional ekvivalent topish, adaptatsiya va boshqalar) aniqlandi. Uchinchi bosqichda, qo'llanilgan tarjima strategiyalarining samaradorligi, maqsad til o'quvchisiga realianing ma'nosini va madaniy yukini qay darajada yetkazib bera olgani baholandi. Bu bosqichda tarjima sifati, madaniy aniqlik va tushunarlik mezonlari asosida kritik tahlil olib borildi. Shuningdek, realialarni tarjima qilishda yuzaga keladigan umumiy muammolar va ularni hal qilishning eng maqbul yo'llari aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida lingvistik tahlil usullari, qiyosiy-tipologik tahlil, kontekstual tahlil va deskriptiv tahlil kabi ilmiy vositalardan foydalanildi. Qiyosiy tahlil realialarning turli tillardagi tarjima variantlarini solishtirish va eng samarali strategiyalarni aniqlash imkonini berdi. Kontekstual tahlil realialarning matndagi o'rnini, ularning ma'no qatlamlarini va madaniy bog'liqliklarini chuqur o'rganishga yordam berdi. Deskriptiv tahlil esa realialarning xususiyatlarini, ularning tasnifini va tarjima strategiyalarini batafsil tavsiflashga xizmat qildi. Tadqiqotda ilmiy xolislik va ob'ektivlik tamoyillariga qat'iy rioya qilindi. Barcha manbalarga to'g'ri havolalar berildi va plagiatga yo'l qo'yilmadi. Tadqiqot natijalari faqat ilmiy dalillar va tahlillar asosida shakllantirildi, sub'ektiv fikrlar va shaxsiy qarashlardan xoli bo'lishga intilindi. Bu metodologik yondashuv maqolaning ilmiy asoslanganligini va natijalarning ishonchliligini ta'minlashga qaratilgan.

Xulosa

Ushbu tadqiqot milliy o'ziga xos so'zlar – realialar tarjimasining nazariy asoslari, tasnifi va amaliy strategiyalarini chuqur tahlil qildi. Realialar har bir millatning noyob madaniy-tarixiy merosini o'zida mujassam etib, madaniyatlararo muloqotda hal qiluvchi ko'priklar vazifasini o'taydi. Ularni samarali tarjima qilish nafaqat lingvistik ekvivalentlikni topish, balki madaniy kontekstni, hissiy yukni va milliy koloritni saqlab qolishni talab etuvchi murakkab jarayondir. Tadqiqotda ko'rib chiqilgan strategiyalar va amaliy yondashuvlar o'zbek madaniyatini xalqaro miqyosda to'g'ri va to'liq yetkazish imkonini beradi. Kelajakda bu sohada tadqiqotlarni davom ettirish, ayniqsa sun'iy intellekt va mashina tarjimasini sharoitida yangi yechimlarni ishlab chiqish global tushunishni mustahkamlash va madaniy almashinuvni boyitish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. House, Juliane. Tarjima: Asoslar. London: Routledge, 2021.
2. Gambier, Yves, and Luc van Doorslaer (tahr. ostida). Tarjima tadqiqotlari ma'lumotnomasi, Jild 5. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2020.
3. Carbonell Cortés, Ovidi. Madaniy Tarjima: Kirish. London: Routledge, 2022.

4. Katan, David. Madaniyatlarni Tarjima Qilish: Tarjimonlar, Sinxron Tarjimonlar va Mediatorlar Uchun Kirish. London: Routledge, 2021.
5. Al-Zoubi, Mohammad. "Adabiy matnlardagi madaniyatga xos elementlarni tarjima qilish: Naguib Mahfouzning 'O'g'ri va itlar' asari misolida." Tarjima tadqiqotlari jurnali, jild. 13, son. 1, 2020, pp. 1-20.
6. Li, Y. and Wang, X. "Xitoy jang san'ati romanlarining inglizcha tarjimasida madaniyatga xos elementlarning tarjima strategiyalari." Perspektivlar: Tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha tadqiqotlar, jild. 28, son. 2, 2020, pp. 201-215.
7. Cronin, Michael. "Madaniy Tarjima va Tasvir Siyosati." Tarjima Tadqiqotlari, vol. 13, no. 2, 2020, pp. 121-137.
8. Al-Hassan, A. "Adabiy Matnlardagi Realiyalarning Tarjimasi: Arabcha-Inglizcha Tarjima Misolida." Bobil, jild. 66, son. 1, 2020, betlar. 1-20.
9. Al-Ghamdi, S. "Arab adabiy matnlarining inglizcha tarjimasida madaniyatga xos elementlarning tarjimasi." Tarjimashunoslik Jurnali, jild. 14, son. 1, 2021, b. 1-15.
10. Halverson, Sandra. "Madaniy O'ziga Xoslik va Tarjima: Kognitiv Yondashuv." Tarjima, Kognitsiya va Xulq-atvor, vol. 4, no. 1, 2021, pp. 1-20.